

Dystoria sancti
ladislai.

László-legendák

A CSODÁS TÖRTÉNETEK HÁTTERE

A Lászlóval kapcsolatos csodás történetek több különböző műfajban is hagyományozódtak az utókorra. Ezek az őket fenntartó szövegekben, továbbá falképeken és miniatúrákon más-más funkciót szolgáltak, főképpen azonban más és más forrásból eredtek. A legendaalakulás egyik fontos kútfeje a kora középkori királyeszmé forrásvidékén keresendő. Másik forrása bizonytalán a közeli utókor emlékezete volt, mely a hitetlen megőrzött történeti valóságélemeket sajátosan

dramatizált – a történeti valósággal azonban néhol csak laza viszonyban álló – történetekbe foglalta. Ez utóbbi maga is két ágra bomlott: az országos történettel kapcsolatos udvari hagyományra és a helyi (pl. nagyváradi) tradícióra, mely lokális eseményeket vett alapul. Végezetül igen fontos bázisa volt a csodatörténeteknek az a nemzetközi keresztény csodafolklor, mely fél évezred során formálódott ki, és beható ismerete éppen a 12. század elején jelent meg Magyarországon.

1192-ben nagy dinasztikus elődjének nyomdokain járva III. Béla (1172–1196) maga is szentet adott országának. Követői útján a magyar király arra kérte III. Celesztin pápát (1191–1198), hogy László királyt írassa be a szentek katalógusába és engedélyezze nyilvános tiszteletét. A keresztény világ feje erre legátust küldött Magyarországra, aki Váradon, László sírjánál megvizsgálta az életszentséget tanúsító bizonyítékokat és – bár állítólag kételemek is merültek fel – a maradványokat kiemeltette a sírból, új, díszes sírhelyre temettette és jóváhagyta a tiszteletet. A hosszú, több napig tartó eseménysort a hagyomány a szentté avatás kifejezésben szokta összegezni, aminek révén a kora Árpád-kori uralkodóról az egyház kinyilvánította, hogy meggyőződése szerint a király halálát követően közvetlenül Isten színelátására jutott és ott módja van közbenjárni az e világban élő honfitársaiért (is).

A LEGENDA

A szentté avatásnak ez az újfajta – alapvetően jogi eljárásra támaszkodó – módja a 12. század végétől, III. Sándor (1159–1181) és III. Ince (1198–1216) pápák pontifikátusától kezdett kifermá-

lódni, és fontos eleme volt az életszentség bizonyítékainak beható vizsgálata. A szentként való tisztelet feltétele ugyanis az volt, hogy az illetővel kapcsolatban elterjedt legyen a „szentség híre” (*fama sanctitatis*), ami bizonyította, hogy e világi élete során igen magas fokon gyakorolta a legfőbb krisztusi parancsot, a szeretetet. A szent a benne lakozó szeretet révén Isten előtt kedves érdemeket szerzett, és ezek elismeréseként részint már e világi élete során, többnyire azonban halálát követően a sírjánál vagy másutt a közbenjárásának tulajdonított csodák történhettek.

Ezen csodás eseményeket tekintették elsősorban a szentség bizonyítékainak, a későbbiekben rendszeresen összegyűjtették és bírói eljárás keretében tanúvallomásokkal is hitelesítették őket. Írásba foglalt változatuk egy sajátos műfajt hívott létre, melyet a tudomány hagiográfiának nevez. A hagiográfia maga is számos alfajta ágazik szét, némi leegyszerűsítéssel azonban a szent élettörténetét – népszerű szóhasználat: legendáját – értik alatta. A legenda tehát szűkebb értelemben egy egyházi irodalmi/hagiografikus műfaj, mely a szent életének csodás eseményeit és a halála után történt mirákulumokat mutatja be, rendszerint időrendben.

Ilyen legendát László király életéről is állítottak össze, nem is egyet. Az első életrajz feltehetően közvetlenül a szent-

té avatást megelőzően, 1192 körül született, talán éppen azzal a céllal, hogy Gergely bíborost, a vizsgálóbíró meggyőzze az életszentségről. Ez az első legendaszöveg ugyan nem maradt ránk, de röviddel ezt követően keletkezett két, szövegében nagyjából egymással is egyező, az őslendát tartalmilag hűen követő leszármazottja már igen. Ezek kifermálása a 13. század első évtizedeiben történhetett, annyiban különböznek egymástól, hogy az egyik bővebb szövegezésű, ezért *Nagyobb* és *Kisebb legendaként* tartja számon őket az irodalomtörténet. A legendaszövegek az évszázadok során később is formálódtak: újabb és újabb változatok születtek. A folklor maga is sokat hozzá tett ezen változatok szóbeli terjedéséhez (pl. Szent László pénze).

A hagiografikus hagyomány gazdagsága önmagában is tanúsítja, mennyire inspirálólag hatott László király alakja közelebbi és távolabbi utókorára. Szemléletes példája ennek Árpád-házi Szent Margit hercegnő életírásának azon fejezete, amely a hercegnő dinasztikus szent elődeinek életével kapcsolatos gondolatait foglalja össze: „*Gondolkodott Szent László királyról is, aki – mint ezt a magyarokról szóló írás tartalmazza – az országot dicsőségesen kormányozta és megvédte a rá támadókkal szemben, főként a pogányokkal a keleti részekbe történő betörései ellen. A magyar államot irányítva gyakran*

Szent László ábrázolása a Thuróczy-krónika augsburgi kiadásában

mélyedt el egyházi kérdésekben, királyi ítéletekben, beszédekben és egyéb szent munkákban; testi nyugalmáról is megfeledkezett, s álmatlanul virrasztotta át az éjszakákat. Szentségéről mind a mai napig tanúskodnak a gyakori gyógyulások jótéteményei.” (Bellus I. fordítása.)

További tanulsággal jár, hogy a szent hercegnő ismeretének forrásaként az idézett hely egyértelműen egy krónikára hivatkozik. Eszerint azok a jámbor érdeklődők, akik a nagy király élet-szentségéről kívántak tájékozódni, nem kizárólag a kanonizálódott hagiografikus szöveget tartották érdeklődésüket híven kielégítő írásnak. Jóllehet az ilyenekben megfogalmazott csodák nem tartoztak a hagiográfia hagyományos eszközkészletéhez, ezeket is tekinthetjük tágabb értelemben csodatörténeteknek vagy miráculumoknak.

A KORTÁRSI TÖRTÉNETEK

A László alakja köré fonódó történeti hagyomány kialakulása szoros kapcsolatban van a királyeszmé formálódásával, amely éppen László uralkodása idején módosult jelentősen. A kora közép-

kor a barbár népek királysággal kapcsolatos hagyományvilágából a térítések időszakában sok mindent áttemelt a keresztény gondolkodásba, többek között olyan szakrális eredetű gondolatokat is, melyek a királyoknak természetfölötti képességeket – a frank, majd francia királyoknak például gyógyításokat – és a föld termékenységének biztosítására irányuló erőt tulajdonítottak. Feltehetőleg a 11. század magyar uralkodói a korabeli közfelfogás szerint még szintén rendelkeztek ilyen képességekkel. Lászlóról mindenesetre egy egykorú krónikás, Anonymus Gallus – a lengyelek „ösgesztájának” szerzője 1113–1116 között – feljegyezte: „Mondják, soha nem volt Magyarországnak ilyen királya, / és már nem hoztak többé a földek annyi gyümölcsöt utána.” (Kőrösi I. fordítása.)

A feljegyzéshez alapot adó értesüléseket a lengyel geszta írója a magyar királyi udvarban szerezte, s minden valószínűség szerint okkal tételezhető fel a László-történetek hátterében a kora középkor szakrális elemekkel színezett királyeszménye. Ennek halvány emléke

még 1192 körül is élhetett a köztudatban. A *László-legenda* írója ugyanis úgy összegezte a korszak bemutatását, hogy a főhős „alkotóereje szorgalmából azon években, midőn uralkodott, az állam, sőt az egész Pannónia annyira rendezetten s meggyarapodva virágzott, hogy Boldog István király ideje óta törvények, szabadság és bőség tekintetében soha még ily csodálatosan nem csillogott.” (Kurcz Á. fordítása.) Az alapvetően pogány gyökerekre visszamenő elképzelés maga is befolyásolhatta a „szentség hírének” formálódását.

A Szent Lászlóval kapcsolatos hazai kortársi emlékezet valóságos tárházát a *Képes krónika* szövegéből kikövetkeztetett régi krónikák nyújtják. A 14. századi összeállító régi, 11–12. századi krónikákból vette át szövegeinek jelentős hányadát, ezek egy részét legkésőbb Kálmán (1096–1116), másik részét III. István (1162–1172) uralkodása idején írták, de a 13. századi geszták (Kézai Simon, 1282–1285 között) is tartottak még fenn máshonnan elvesztett ismereteket Lászlóról. Bár feltehetőleg a krónikás híreket még az 1192. évi szentté avatások előtt jegyezték fel, az ezen krónikafejezetekben olvasható történetekben László rendszerint különleges, természetfölötti képességekkel rendelkezik, és – nem kizárt: a későbbi összeállító korszerűsítési törekvésének kifejeződéseként – időnként a „boldog” jelzőt is kiérdemli. Ez utóbbi ellenére az alábbi négy történet nem tartozik a szorosabb értelemben vett hagiográfiai készlethez, eredetük sokkal inkább a profán hagyományhoz vezet.

Az első ilyen epizód az erősen dramatizált 120. krónikafejezetben olvasható. A történet szerint a mogoródi csata előtti reggelen a hercegek éppen a haditervről tanácskoztak, amikor Lászlónak látomása volt: az Úr angyala aranykoronát hozott és azt Géza herceg fejére illesztette. László különleges képességéhez hozzájárult, hogy értelmezni is tudta a látomást: „Biztos vagyok abban, hogy a miénk lesz a győzelem ajándéka, és Salamon leverve, száműzöttként fog menekülni az országból. Az országot pedig és a koronát neked fogja adni az Úr.” (Bollók J. fordítása.) A következő fejezet (121.) továbbra is a

Szent László hagyományos ikonográfiájának megjelenése a Thuróczy-krónika metszetén, 15. század

csata előkészületeit beszéli el. Eszerint miközben László herceg „*magas lován ülve*” körbejárta a sereget és buzdította a katonákat, lándzsájával hozzáért egy tüskebokorhoz, amelyről egy hófehér menyét futott a lándzsa nyelén László keblére.

A 124. fejezetben a váci egyház alapításának történetében ismételtlen egy állat játssza a főszerepet. Miközben Géza – ekkor már – király és László herceg a csata előtti fogadalom beváltására készülnek, egy agancsai között égő gyertyákat hordozó szarvas jelenik meg előttük, megmutatja nekik a megalapítandó egyház helyét, majd a Dunába veti magát és eltűnik. Ismét László volt az, aki a jelenés értelmét megvilágította: „*Valójában nem szarvas, hanem az Isten angyala volt.*” Majd Géza kérdésére bővebben is kifejtette: „*Nem agancsok azok, hanem szárnyak, nem égő gyertyák azok, hanem ragyogó tollak, állni pedig azért állt meg, mert ott jelölte ki a helyet nekünk, hogy a Boldogságos Szűz egyházát ne másutt, hanem csakis ott építtessük föl.*” (Bollók J. fordítása.)

A negyedik csodatörténet újfent egy látomás, ez alkalommal azonban az ellenség az, aki látja. A 129. krónikafejezet szerint a mogyoródi csatában elbukott király Pozsony várába zárkózott, amelyet László napokig ostromolt. A harc déli szünetében Salamon álruhát öltve kiment a vár elé, hogy az általa közkatonának gondolt, a várhoz közeledő Lászlóval megvívjon. „*Am amikor odaért hozzám, és az arcába tekintett, nyomban két angyalt pillantott meg László feje fölött, akik tüzes karddal röpködtek, és fenyegették az ellenségeit.*” Salamon ezt látva azonnal visszafutott a várba, és az őt kérdőre vonó vitézeinek a következő magyarázatot adta: „*Tudjátok meg, hogy emberek előtt nem futamodom meg, csak hogy ő nem ember, mert tüzes karddal oltalmazák.*” (Bollók J. fordítása.) A magyarázaton a vitézek igen „elcsodálkoztak”.

A krónikás epizódok láthatólag egytől egyig a Salamonnal való viszály történetének egy, időben igen jól körülhatárolható szakaszához kötődnek, és bennük látomások és jelenések – valamint ezek értelmezései – játszzák a főszerepet. Két történet a középkori állatszimbolikán alapul: a menyét talán

a gonoszt megtestesítő sárkány ellenfelét jelképezi az idézett elbeszélésben, a szarvas azonban nem a sztyeppei vándorlók „csodaszarvasa”, hanem a kora középkori bizánci és nyugati keresztény csodafolklor gyakori szereplője. Szó sincs ezekben az irodalmi epizódokban halottak feltámasztásáról, betegek gyógyulásáról vagy csodás isteni beavatkozásokról. Céljuk leginkább az, hogy a közeli utókorból visszatekintve a hercegek trónhoz való jogát különleges képességeik hangsúlyozásával is körülbástyázzák.

HAGIOGRÁFIAI HAGYOMÁNY

Amikor a szűkebb értelemben vett László-legendáriumot a szentté avatás körül összeállították, a csodatörténeteknek immár Európa-szerte elterjedt, megszilárdult szerkezetű típusai voltak forgalomban. A korszak emberét már amúgy is inkább a szemléletesebb csodák érdekelték. Mivel a kor igényei-

nek megfelelő ilyesfajta történetek csak korlátozott számban álltak a legendaíró rendelkezésre, ebből a „nemzetközi” folklórból szemezgetett. Célja nem a történelmi valóság rekonstrukciója volt, hanem hagiográfiai hitelességre törekedett, amit összegző szavai is egyértelművé tesznek – ezek egyben rávilágítanak a műfaj korszerű igényeire is: „*A némákról, siketekről és sántákról pedig, akik László érdeméből gyógyultak meg, az örömök közepette az esetek közönségessége s a megszokott csodás képességek miatt ne is beszéljünk, inkább a szokatlanokat meséljük el. [...] Akkor [...] a fenti okokból a természeti törvények megváltoztak, s a jelenségek megfordítható rendben jártak a szabályostól eltérő utat. Több vakot ugyanis Boldog László király érdemei világosítottak meg, mert lehullott szemükről a hályog, mint a pikkely: látták ezt a szerzetesek, akik tanúságot is tettek.*” (Kurcz Á. fordítása.)

A legendaíró valóban csak úgy mellékesen említett „szokványos” csodákat, többek között csodás gyógyulásokat (7., 9. és 10. fejezet), a szöveg nagyobb részét László családi viszonyainak és uralkodásának rövidre szabott ismertetése, erényeinek többszöri és hosszadalmas felsorolása (1–4. és 7. fejezet), végül hat, önálló epizódokban részletesen elmesélt csodatörténet teszi ki (5–6. és 8–11. fejezet). Az aránytalanság első ránézésre olyannyira szembeötlő, hogy óhatatlanul felmerül a gyanú a legendaíró módszerével kapcsolatban (ti. a krónikákból ismert történetet – amelyben azt olvasta, hogy Lászlónak Salamonnal szemben törvényes joga nem volt – a Salamonnal kapcsolatos viszály jogi szempontú mérlegelése miatt nem hozhatta újra szóba).

A hat csodatörténet valójában színes tablóját nyújtja a korban elterjedt históriáknak, ezek ma sem ismeretlenek a szélesebb olvasóközönség előtt. Egyszer történetesen a király inasa látta, hogy ura imádság közben a levegőbe emelkedett. Más alkalommal a besenyőket üldözve éhínség szakadt László seregére, de imájára szarvasok és marhák ajánlkoztak önként eledelül. Halálát követően pedig, miközben kísérei elszunnyadtak, a király holttestét szállító kocsit magától indult Székesfehérvár helyett Váradra. Azután a váradi temetéskor egy résztvevő megjegyeztette a holttest kellemetlen szagára, mire az állat tüstént hátracsavarodott, ám alázatos könyörgésére később mégis meggyógyult. II. István (1116–1131) idejében Valter váradi püspök előtt egy szegény vitéz követelte igazát egy nagyúrral szemben. Az általa visszaperelt ivócsészét vagy tálat a sírra helyezték, erre az igazságtalanságot elkövetett ispán halott módjára esett össze és nem tudott felkelni. Végezetül a szentté avatás órájában csillag mutatta a monostort, ahol eltemették a királyt.

A beható kutatás mind a hat történetnek feltárta a forrását vagy a párhuzamát, több közülük a *Bibliából* eredeztethető. A holttestet szállító kocsi például ugyanúgy emberi irányítás nélkül vette az irányt Várad felé, miként az *Ószövetségben* a Frigyládát szállító szekér is Isten akaratát követve jutott el céljához; László pusztában éhező serege oly módon nyert táplálékot, mint

Szent László párviadala
a lányrabló kunnal,
Képes krónika

Mózes vándorlás közben éhező népe mannáért; a sírhelyet mutató csillag modelljét sem nehéz felismerni az újszövetségi betlehemi csillagban.

A legenda szövege nem foglal magába olyan ismeretet a történeti László királyról, amit a krónikákból egyébiránt ne lehetne tudni. Több helyen azonban a két forrás – *Képes krónika* és *László-legenda* – szó szerinti szöveg-egyezést mutat. Már régen felmerült a kérdés, hogy valójában melyikük is kölcsönzött a másik szövegéből, melyik író aknáztta ki forrásként a másik művét. Bár a vita mindmáig nem zárult le véglegesen, számos érv szól amellett, hogy a legendaíró volt a kölcsönző, ő emelte át saját művébe az általa olvasott régi krónikából azt a keveset, ami írói szándékát nem veszélyeztette. Célja ugyanis az volt, hogy afféle királytükörként László alakjában állítsa olvasói elé az eszményi uralkodó képét. A korszerű királyeszménynek hódolva az „Isten helynökeként” (*vicarius Dei*) ábrázolt Szent László fő erényének a bőkezűséget tekintette, szemben a kegyességet hangsúlyozó krónikás előadással, ám láthatóan mindketten kerülték az igazságosság királyi erényének szóba hozását. Ezt a célt az eljárás sem a László név etimológiája, sem László király síratásának előadása – ezeken a helyeken egyeznek a szövegek – nem árnyé-

kolta be. Az író eljárás módjában a 11–12. századi krónikások nyomdokain járt, akik saját koruk politikai eszméinek megfelelően László figurájában mutatták be az „alkalmas” uralkodónak az ő idejükben korszerű modelljét.

KÉT CSODÁS LÁSZLÓ-TÖRTÉNET

Miként a szegény vitéz csészéjének története mutatja, a szent király sírja már a korai időktől szerepet kapott a hazai joggyakorlatban. A sírban nyugvó szent közbenjárásában és Isten ítéletében bizakodva küldték a bírák a peres feleket a váradi székesegyházba az istenítéleti eljárás lefolytatására. 1208–1235 között arról ennek egyedülálló forrása maradt ránk a *Váradi tüzesvas-próbák jegyzőkönyvében* (*Váradi regisztrum*). Később a politikai életben is különös szokások (pl. a trónra lépést követő zárandoklat Váradra) kötődtek a király váradi temetéséhez. Helyileg ide kapcsolódott két további László-történet is, mely a lokális tradícióból eredhetett. Egyikük rendkívüli módon befolyásolta a 14–15. század képzőművészeti alkotásait: Nyugat-Magyarországtól Erdélyen keresztül a Felvidékig számos középkori templomban falképciklusokon ábrázolták a történetet. Másikuk a szent szerepének megváltozását hozta magával, a középkor végére ugyanis László alakja maga is országvédő (patrónus) funkciót nyert.

Az idők során a falképciklusok – miképpen a *Magyar Anjou Legendárium* miniatűrái is – számos olyan folklorisztikus és a szóbeliségben hagyományozódott elemmel gazdagították a *László-legendát*, melyek az írott hagyományból mai ismereteink szerint hiányoznak. A képzőművészeti emlékek alapelemei és történetesszövege azonban mégis többnyire írott szövegeken alapultak. A László-történet legelterjedtebb ábrázolásának forrása is az írott történeti hagyomány volt. A *Képes krónika* 102–103. fejezete meséli el, hogy a Salamon és a hercegek közötti béke (1064–1074) idején kunok (valójában inkább besenyők) törtek Kelet-Magyarországra, s a Nyírségben és Biharban pusztítottak. A király és unokatestvérei által irányított magyar sereg Erdélyben várta be a támadók visszavonulását, és

Kerlésnél (helytelenül: Cserhalomnál; 1068) indult csatába ellenük.

A szemtanúi elevevéssel és terjedelmesen elbeszélte történet szerint László is derekasan kivette a részét a harcból, egy nyíltól meg is sebesült. Történt pedig, hogy a csata hevében észrevett egy szép magyar lányt magával hurcoló kun lovast, s a rabról azt hitte, a váradi püspök leánya (innét a váradi kötődés). Szög nevű sárga lován ülve üldözőbe is vette a leányrablót, de mivel elérni nem tudta, a leányt arra kérte, övének fogva rántsa földre a menekülőt. A leány, miután ezt megtette, kérlelte a herceget, ne ölje meg a lováról lezuhant pogányt, végül azonban László hosszas párharcot követően „elvágtá” a vitéz „inát”. A lányról később kiderült, hogy nem a váradi püspök lánya, s magatartásából a krónikás levonta az aszszonyi állhatatlanságra vonatkozó korabeli sztereotíp következtetést.

Később a falképciklusok és szöveges emlékek némelyike a küzdelmet idillikus részletekkel (pl. a megpihenő herceg a leány ölébe hajtja a fejét) bővítette, ami nem egy művészettörténetész és néprajzkutatót arra sarkallt, hogy a történet alapotívumait (pl. „fejben keresés”) a sztyepei népek hagyományvilágára vezesse vissza, vagy éppen a magyar hőseposz nyomait lássa bennük. Mások ellenben ugyanezen részletek modelljeit a nyugati udvari (lovagi) irodalomban (pl. a harc után megpihenő epikus hős) vélték felismerni. Bármint legyen is, a történet első krónikabeli megjelenésétől fogva László hercegnek kimagasló (mondhatni fő)szerepet és emberfeletti képességeket tulajdonított.

A másik epizód olyan 15. századi kódexben maradt fenn, amely megőrzött egy Anjou-kori, 1355 körül íródott, Nagy Lajosról szóló gesztatóredéket. Ez utóbbinak a szerzője bizonyos az a Névtelen Minorita volt, akit egyes kutatók János ferences provinciálissal azonosítottak, mások meg a *Képes krónika* folytatásának szándékával gyanúsítottak meg. A Nagy Lajos itáliai harcait a szemtanú hitelességével elmesélő krónikás amúgy mellékes epizódként emlékezik meg arról, hogy 1345-ben, midőn a Kárpáton át Erdélybe betörő tatárok ellen küzdött a keresztény székely és magyar

sereg, nem találták a váradi székesegyházban László király fejereklyéjét (ti. a László-hermát, melyet ma Győrben, a Héderváry-kápolnában őriznek). Majd amikor e koponyaereklye újra előkerült, megizzadva találtak rá.

A jelenség oka után kutató kanonokoknak egy öreg fogoly tatár elmondta, hogy őket a csatában egy magas lovon ülő, aranykoronás hős és az őt támogató asszonyalak (ti. a Boldogságos Szűz) győzte le, nem emberi hősiesség. Az ikonográfiai készletben az aranykorona és a magas ló mellett itt tűnik fel Szent László kiemelkedő attribútuma, a bárd, és az is meg tudható, hogy a keresztény vitézek szokása volt ekkori-

ban a pogányok ellen segítségül hívni László királyt, aki – mint látható – testi valójában készségesen kelt ki sírjából és sietett honfitársai megsegítésére.

A valóság hányatott sorsú hercegtől hosszú út vezetett a sikeres, népe boldogulását eredményesen biztosító királyig, aki a közeli utókor emlékezetében az eszményi uralkodó figurájává, majd végül a keresztény szent alakjává formálódott. Mindez azonban nem jelentette a szerepformálódás végét, mert – amiképpen a Margit-legenda írója utalt rá – „szentségéről mind a mai napig tanúskodnak” legendás történetek, Szent László király alakjának minden kor számára van mondanivalója. ♦

Szent László megpihen a párviadal után.
A fejben keresés jelenete
a *Magyar Anjou Legendáriumban*